

Väitekiri eesti aardepärimusest

Mare Kalda doktoritöö *Rahvajutud peidetud varandustest: tegude saamine lugudeks* (2011) annab äärmiselt põneva ja mitmekülgse sissevaate eesti aardepärimusse – vaatluse alla tulevad teemaga seotud arhiivitekstid, eri ajastustest pärinevad meediakajastused, aardejuttude seosed kirjakultuuri, isikliku kogemuse ja maastikuga. Dissertatsiooni juhatab sisse mahukas teoreetiline ülevaade aardepärimuse põhijoontest, vaatluse alla tuleb näiteks varasem uurimislugu (lk 15–26), arhiivikontekst (lk 27–59), žanriküsimus (lk 60–93) ja tüpoloogia (lk 94–105, 131–141). Järgneb neli konkreetsematele teemadele keskenduvat artiklit: 16. sajandil elanud kingsepa aardeloo suhe kaasaegsete ja hilisemate kujutelmadega üleloomulikkusest (artikkel I, Kalda 2007); Kreutzwaldi muistendi *Vinguv jalaluu* (inter)tekstuaalne kontekst (artikkel II, Kalda 2008); meediateksti ja muistendi vahelised suhted 20. sajandi esimese poole ajakirjanduse näitel (artikkel III, Kalda 2003); ning muistendi suhe maastiku ja kohaidentiteediga jõeäärsete kogukondade näitel (artikkel IV, Kalda 2004). Kahe poole vahel võib tajuda kerget ebakõla: kui esimene on seadnud eesmärgiks piiritleda aardepärimust kui sellist, lähtudes sealjuures üsnagi traditsioonilistest folkloristlikest teooriatest ja märksõnadest, siis artiklid keskenduvad eelkõige uute allikmaterjalide ja teoreetiliste võimaluste kaasamisele. Samas ühendab neid pooli autori huvipunktide mitmekesisus ja avar lähenemine, mis paistab eriti silma, kui võrrelda käsitlust tervikuna näiteks uurimisloo peatükis tutvustatud varasemate käsitlustega. Nii sissejuhatavas osas kui ka artiklites on lisaks ainiti aardepärimusse puutuvale esil mitmeid teemasid, mis on kindlasti kõnekad ka laiemale folkloristikale (nt žanriteema, meedia ja pärimuse suhe, arhiivikontekst).

**

Kalda rõhutab, et tema lähtepunktiks on protsessuaalne vaade folkloorile. Kohe esimese peatüki algul tsiteerib ta Lauri Honko ideed folkloorist kui elava kultuuri orgaanilisest osast, mida “taasluuakse [---] üha uutes individuaalsete joontega esitustes” (Honko 1998: 57, op cit lk 10). Ent kui Honkol tähendas see rõhutus seljapööramist arhiivikesksele folkloristikale, siis Kalda esitab ka arhiivitekste vaadeldes küsimuse sellest, milline on olnud arhiivi (või natuke avaramalt arhiveerimise/üleskirjutamise) osa üldisemas aardepärimuse protsessis: kuidas (kelle vahelise suhtlemise tulemusel) satuvad tekstid arhiivi, kuidas neid seal uuritakse ja eksponeeritakse, kuidas suhestuvad arhiivi jõudnud tekstid arhiiviväliste tekstidega (aga ka reaalsuse ja maastikuga), ning millised sündmused/asjaolud motiveerivad arhiivi salvestatu taasaktualiseerumist (vt nt lk 27–28).

Et seesuguste protsesside keskmes on inimesed, tähendab keskendumine protsessile ka ühtlasi informandi (üksikisiku) tõelisusega arvestamist (vt lk 11): miks on neid lugusid jutustatud ja kirja pandud, loetud, kuulatud ja edastatud ning kuidas ja millistes kontekstides see on toimunud. Informandi tõelisuseni jõudmist raskendab (aga samas muudab ka huvitavamaks) see, et suurem osa allikaid, millele aardepärimuse uurija toetuda saab, omavad jälgi mitmete inimeste tõelisusest – arvesse tuleb võtta nii jutustaja kui ka kirjapanija (vt lk 39–59), pärimusekandja kui ka ajakirjandusliku (sensatsiooni)loo autori (vt artikkel III), tõsiuskliku kui ka ratsionaalse tõlgendaja vaatepunkte (vt I artikkel). Lisaks ka ajastulist, usundilist, institutsionaalset ja sotsiaalset konteksti, milles nad kõik toimetavad. Samuti seda, keda nad oma esitusega kõnetada soovivad ning millist meediumit ja žanri nad oma sõnumi edastuseks kasutavad.

**

Jõudmaks lähemale sellele, mis on motiveerinud erinevaid rahvaluulekogujaid pärimuse kirjapanekuga aardepärimusprotsessis osalema, on Kalda võtnud nõuks jaotada kogujad tekstualiseerimisviiside järgi rühmadesse. Eristamise aluseks on aardepärimustekstide osakaal, sisu ja arendatus saadetistes, samuti ka korrespondentide endi rõhuasetused lisatud kommentaarides (lk 41). Neid tunnuseid arvesse võttes eristuvad kuus rühma: oma loo jutustajad (lk 42–43), frontaalset kogujad (lk 43–48), kohapärimusliku orientatsiooniga kogujad (lk 48–51), eneseteostuslikud kogujad (lk 51–54), mitmel alal ühiskondlikult aktiivsed kogujad (lk 54–56), ja õpilastest kogujad (lk 56–59). Humanitaarteaduslikele jaotustele omaselt pole tüüpide eristus täiesti välistav ning mõnedki kogujad võivad kuuluda mitmesse rühma – näiteks sarnaneb mõnede õpilaste tööstiil frontaalsete kogujatega (vt lk 56), samuti tugineb frontaalsete ja eneseteostuslike kogujate eristamine peamiselt kogutu mahule (vt lk 51).

Kuid mainitust hoolimata on tüpologia äärmiselt detailne ja mitmekülgne ning väärriks kindlasti rakendamist ka teistsuguste teemadega tegelevate arhiivuurijate poolt. Ma ei väida, et tüpologia oleks teistele valdkondadele üks-üheselt ülekantav, ent vähemalt inspiratsiooniallikana tasub sellega kindlasti tutvuda. Näiteks oletan ma, et kohapärimusliku orientatsiooniga kogujad võivad mõnes teises valdkonnas asendada hoopiski muu (usundilise, ajaloolise, muinasjutulise vms) orientatsiooni. Tegelikult tekitas ka aardepärimuse juures vaid ühe konkreetsema orientatsiooni väljatoomine natuke küsimusi. Näiteks tuleb frontaalsete kogujate tutvustusest välja, et aardepärimus ilmub saadetistes sageli ka ajalooliste või mütoloogiliste lugude kontekstis (vt lk 44–45), seega näib tõenäoline, et võiks olla ka kogujaid, kes juhitud vaid just neist valdkondadest. Üsnagi ebaolulise ääremärkusena pean ka nentima, et mul on raske nõustuda väitega, nagu puuduks rahvaluulekoguja Hans Anton Schultsi aardepärimuse kirjapanekutes enesekehtestuslik taotlus (vt lk 53–54) – vastupidi, aardepärimus (vähemalt sel kujul nagu see ilmub tema 1903. aasta kirjapanekutes) omab äärmiselt olulist kohta tema üldisemas tõe-retoorikas, mis käsitleb lugusid tõeks osutunud rahaaugujuttudest (s.o olukordadest, kus paigast, mille kohta on rahaaugujutt, tõepoolest midagi leitakse) kui tõendit sellest, et kõik, mida rahvas räägib, on tõsi (vt H II 67, 429/47).

**

Protsessuaalsuse esiletoomiseks on autor juhtumianalüüsidest vägagi veenvalt rakendanud ka intertekstuaalsuse teooriat. Sealjuures tulevad erinevates analüüsidest esile intertekstuaalsete seoste kirjeldamise erinevad võimalused folklooritekstide avamisel. Näiteks artiklis Torsten Gröni isikuloost on intertekstuaalsuse mõistet kasutatud ühelt poolt selleks, et analüüsida loo erinevate osiste kooskõllalisust vaatlusaluse ajastu uskumuskontekstiga – tuleb esile, et ehkki lugu kui selline jäi ühekordseks/individuaalseks tekstualiseeringuks, olid motiivid/uskumused, mida lugu väljendas, osaks kollektiivsest traditsioonist. Teisalt toob Kalda esile ka selle isikukogemuse intertekstuaalsed seosed hoopiski tänapäeval interneti vahendusel levivate isikulugudega (vt artikkel I).

Käsitluses Kreutzwaldi muistendist “Vinguv jalaluu” kasutab autor aga intertekstuaalsuse teooriat, analüüsivaks arhiivitekste, mis kannavad Kreutzwaldi muistendi mõjusid. Seega pole enam tegu intertekstuaalsusega motiivide ja uskumuste tasandil, vaid intertekstuaalse väljaga, mille keskmes on väga konkreetne tekstualiseering. Soovides neid kaht tekstidevaheliste suhete võimalust selgemalt eristada, rõhutab Kalda, et vaadeldav nähtus pole mitte intertekstuaalne vaid intratekstuaalne: “Käesolev uurimus keskendub intertekstuaalsuse kitsamale ja piiratumale ilmne misalale, intratekstuaalsusele, kuivõrd selgitab seoseid põhimõtteliselt sama teksti taastulekute vahel” (Kalda 2005: 102–03; artikkel II: 51). Ehkki selline mõistekasutus võimaldab tuua esile tekstuaalse välja tuginemist konkreetsele alustekstile, pole ma sellise vahetegemise mõttekuses päris veendunud. Lõppude lõpuks pole meil kunagi võimalik kindel olla selles, kui otsene/kaudne on suhe arhiiviteksti ja Kreutzwaldi tekstualiseeringu vahel, kõik arhiivi jõudnud kirjapanekud ei lähtu üksnes Kreutzwaldi tekstist, vaid suhestuvad igal üksikul juhul kirjapanija (ja potentsiaalsete eelnevate jutustajate, ettelugejate jt) tekstuaalse kogemusega – asjaolu, mida intertekstuaalsus võimaldab arvesse võtta, intratekstuaalsus aga pigem mitte. (Ning näib, et vajaduses tekstuaalse välja intratekstuaalsust esile tõsta pole päris kindel ka autor ise – väitekirja sissejuhatusse hõlmatud artikli kokkuvõttes kirjeldab ta vaadeldavat kui intertekstuaalsust, vt lk 15, 108, 112.)

Neid vägagi mõjusaid ja detailseid rakendusi lugedes on natuke ootamatu, et väitekirja sissejuhatuses oma teoreetilisi ja metodoloogilisi lähtekohti tutvustades autor intertekstuaalsuse mõistet ei kasuta, vaid nendib tagasihoidlikult, et “jätkab eesti rahvaluule analüüsi traditsioone võrdleva uurimise ning allikakriitika rakendamise alal” (lk 13). Nii palju kui mulle silma jäi, mainib ta intertekstuaalsust (lisaks artiklite sisukirjeldustele) vaid korra kokkuvõttes (lk 106), samas kui selle teooria suhestamine esiletoodud analüüsitradsioonidega oleks olnud üheks võimaluseks väitekirja esimest otsa artiklitega enam kokku siduda. Ka oleks olnud huvitav näha intertekstuaalsuse teooria suhestamist žanriteooria või rändmuistendisüžeede kohalikustumisega.

**

Üks informandi tõelisusega haakuv teema on aardepärimuse suhe maastikuga. Maastikulist aspekti võib päris kindlasti esile tõsta kui üht väitekirja dominantidest, teema on leidnud ühtviisi põhjalikku käsitlemist nii sissejuhatavas osas (seoses ko-

hapärimusliku orientatsiooniga kogujatega lk 48–51; seoses žanriaspektiga lk 65–73) kui ka artiklites (artiklis I on see pigem kõrvalteema, teistes aga üsnagi keskne).

Maastikuküsimuse üks osa on küsimus loo ja reaalsuse suhtest – viitab ju suur osa jutte ja teateid (arutlust aarde teatest kui žanrist vt lk 63–64) konkreetsetele kohtadele, kust aardeid on leitud või leida võib. Kalda kordab mitmel pool arheoloog Tõnno Jonuksi väidet, et leiulugude esmaseks ülesandeks on maastikus oluliste kohtade markeerimine, paiga algne tähendus võib olla olnud aga hoopiski muulaadne (vt lk 71, 89; vt Jonuks 2010: 69). Samuti ka Kent Rydeni ideed, et rahvusvahelise levikuga muistendisüžee kohalikustamisel mängib olulist rolli nii koha füüsiline, ajalooline kui ka emotsionaalne geograafia (lk 66, vt Ryden 1993: 83). Seega: folkloristi ülesandeks pole mitte kindlaks teha kas, kuhu ja mida tõepoolest maetud on, vaid küsida selle järele, mis on narratiivi kätketud paigas konkreetse inimese või pärimusrühma silmis nii erilist, et seda on vaja loo jutustamisega esile tõsta; mis on olnud ühes või teises paigas see miski, mis on aidanud aktualiseerida, kohalikustada rändmuistendite süžeid.

Teiseks maastiku teemaga haakuvaks märksõnaks on identiteet: kohalikustunud, kohaseostesse asetatud aardejutud on huvitavaks võimaluseks vaadelda eristust omade ja võõraste vahel. Nii viitab Kalda, et laialt levinud süžeede kohalikke variante uurides on huvitav teha tähelepanekuid ka selle kohta “kuidas on juttude teadjad ise kommenteerinud olukordi, kus selgub, et nende ainukordne lugu on juhtunud veel kusagil” (lk 66) ning näitlikustab seda ühe Bengt af Klintbergi informandi reaktsiooniga: “Ah lugu vanaisa kuldmyndist on siis nii kaugele rännanud” (af Klintberg 1990, op cit lk 66) Väga põnev on aga autori enda käsitus kahe Emajõe vastaskallatel asuva kindlusekohaga seotud pärimusest, mis näitab, et jõgi ei pruugigi alati toimida kogukondi eristavalt, vaid võib hoopiski luua eeldused paigaidentiteedi seisukohalt oluliste lugude kattumiseks. Sealjuures pole küsimus üksnes selles, et lood, mida teatakse seoses ajalooliselt sarnase funktsiooniga paikadega, on sarnased, vaid ka selles, et mõlemal kaldal on tuntud mõlema paigaga seotud lugusid. Kuna kahe kogukonna omavaheline läbikäimine oli ilmselt üsnagi tihe, tuleb esile, et kahest paigast enam on lugusid kogutud selle kohta, mis võeti hiljem kasutusele kõrtsina (ehk siis kohana, kuhu inimestel ikka asja on), samas uut funktsiooni mitte leidnud paik on ka arhiivitekstides tagasihoidlikumalt esindatud (artikkel IV).

Mõnevõrra teiselaadne omade ja võõraste eristamine on omane aga muistenditele tundmatutest varanduseotsijatest (vt nt lk 70, artikkel III: 116–121). Kalda märgib, et nende lugude puhul pole vaatamata laiale rahvusvahelisele levikule mõtet rääkida süžeede rändamisest, vaid pigem on sarnane “[t]õsieluline lähtesituatsioon” inspireerinud “sarnase narratiivi” (lk 70). Samas ei saa ilmselt panna kogu rõhku ka sarnasele tõsielusündmusele – pigem on tegu traditsioonilisest narratiivipagasist pärinevate aardelugude kasutamise ebatavaliste (võõraste) inimeste mõistetamatute tegude selgitamiseks. On üsnagi põnev, et sellise narratiivi keskmesse võivad sattuda lisaks ehk tõepoolest kaevamas käinutele ja maamõõtjatele ka arheoloogid jm pärimuseuurijad, näiteks on ühe seesuguse loo oma raamatusse kaasanud Jaan Jung (vt nt lk 72, Jung 1898: 238–239)1.

**

See viimane näide, pärimuseuurija kahtlustamine aareteotsimises, on aga vägagi kõnekas ka ühe teise nurga alt: samavõrra kui jutud peidetud varandustest on osa

pärimusest, on need olnud ka osa rahvaluule olulisust rõhutavast metakeelest. Nii Hurt kui ka Eisen kasutasid oma aruannetes-üleskutsetes kujundit rahvaluulest kui *vanast kullast* ning rahvaluulekogujatest kui *kullakaevajatest* (vt nt lk 29, aga ka Valk 2004: 268–269), toetudes sealjuures ilmselt metafoorikompleksi kasutusele rahvusromantilises minevikukäsitluses üldisemalt (vt viiteid lk 29). See metafoorika peegeldub vägagi sageli vastu ka Hurda ja Eiseni rahvaluulekorrespondentide kirjadest ning võib olla üsnagi kindel, et metafoori kasutavad rahvaluulekogujad tõlgendasid kujundit mitte avaramal rahvusvahelisel taustal, vaid lähtusid oma kohalikest arusaamadest ja eeskujudest, kohalikust aardepärimusest. Seega võib metafoori rohujuuretasandi kajastustes näha omamoodi paralleeli rahvusvaheliste rändmuistendisüžeede kohalikustumisele.

Ning on väga kena näha, et erinevalt Jungist, kes enda varanduseotsijaks pidamisele selgelt eitava vastuse annab, on kõnealuse väitekirja autor varmalt valmis aardeotsijametafoori ka enda tegevusele laiendama, märkides, et “[u]urija(te) ülesanded on [--] arhiivi otsekuid peidetud aarded uuesti avastada” (lk 29). Sest lisaks teadusloolisele järjepidevusele, on selle kujundi omaksvõtt üks viise informanditasandiga suhestumiseks.

Katre Kikas

Kommentaar

¹ Seesuguse reaktsiooniga on üsnagi sarnane lugu, kus keeleteaduslikul eesmärgil vanu piibleid koguvat E. Ahrensit peeti Kuuenda ja Seitsmenda Moosese raamatu otsijaks – ka selles loos on mõistetamatu tegevuse selgitamiseks kasutatud traditsioonilist narratiivi (vt Eisen 1896).

Kirjandus

Eisen, Mattias Johann 1896. *Seitse Moosese raamatu : Katse kuuenda ja seitsmenda Moosese raamatu seletuseks*. Tallinn: K. Busch.

Honko, Lauri 1998. Folklooriprotsess. *Mäetagused* 6, lk 56–84.

Jung, Jaan 1898. *Muinasaja teadus eestlaste maalt II*. Kohalised muinasaja kirjeldused Liivimaalt, Pernu ja Viljandi maakonnast. Jurjev: A. Grenzsteini trükk.

Jonuks, Tõnno 2010. Kohapärimusest Lahemaal. *Uurimusi Lahemaa ajaloolistest maastikest. Teadusartiklid kultuuripärandist*. Koost. Ave Paulus. Tallinn: Huma, lk 63–76.

Kalda, Mare 2003. Jutud peidetud varandustest. Pärimus ja meedia. *Mäetagused* 20, lk 96–129.

Kalda, Mare 2004. Siinpool jõge – sealpool jõge. Mõne Emajõe-äärse koha loost. *Mäetagused* 27, lk 73–104.

Kalda, Mare 2005. Maastik vinguva jalaluuga. Ühest muistendist Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjuturaamatus. *Mäetagused* 28, lk 99–122.

Kalda, Mare 2007. Mõisakingsepa isikukogemuse lugu Rõngu kirikuraamatus ja muistendikogumikes. *Mäetagused* 35, lk 95–114.

Kalda, Mare 2008. Landscape with a whining shinbone: on a legend in the Estonian folk tale anthology by Friedrich Reinhold Kreutzwald. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 40, lk 45–72.

Klintberg, Bengt af 1990. Do Legends of Today and Yesterday Belong to the Same Genre? Rörich, Lutz & Wienker-Piepho, sabine (toim). *Storytelling in Contemporary Societies*. Script Oralia 22. Tübingen, lk 113–123.

Valk, Ülo 2004. On the Discursive Foundations of Estonian Folkloristics: a Farmer's Field of Vision. Kõresaar, Ene & Leete, Art (toim). *Everyday Life and Cultural Patterns. International Festschrift for Elle Vunder*. Tartu: Tartu University Press, lk 265–272.

Väitekiri eesti mõistatuste sotsiokultuurilisest tähendusest

Piret Voolaid kaitses 30. juunil Tartu Ülikoolis väitekirja *Eesti mõistatused kui pärimusliik muutavas kultuurikontekstis*, mis keskendus eesti mõistatusliikide sotsiokultuurilisele tähendusele.

Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudesse talletatud mõistatustekorpuse ettevalmistus- ja uurimistöö võeti ette 1990. aastatel. Piret Voolaid osales tekstivariantide kopeerimis- ja korraldustöös Arvo Krikmanni kureeritud parömioloogiaraühma liikmena, mis andis parima ettevalmistuse mahuka allikmaterjali tundmaõppimiseks ja tüpologiseerimiseks. Nii sai tema n.ö sellitööks mõistatuste alaliikide eritlemine. Kaitsitud magistrikraad (2005) on eeskujuandvaks asi-

töendiks selle kohta, et ka museoloogilise töö etapist kujuneb teadustöö.

Doktoriväitekirja sisupeatükid – aastatel 2006–2010 ilmunud artiklid – keskenduvad mõistatuste klassifitseerimisel ja elektrooniliste andmebaaside koostamisel esile tulnud žanriomaste tunnusjoonte vaatlusele nende sotsiokultuurilises tingituses. Autor on süüvinud paradigmuuutustesse rahvusvahelises kultuuri-uurimises. Sissejuhatuses jälgib ta uue lähenemisviisi valdavaks saamist rahvusvahelises folkloristikas 1970. aastatel ja sõnastab žanridünaamikaga arvestamise vajaduse kohta Dan Ben-Amose (1971: 6) hoiatuse, “et folkloori ei vaadeldaks ainult kui kultuuriprotsessi peegeldust [--], vaid seda ennast tuleb näha protsessina.” Autor tõdeb: “Mõistatused realiseeruvad kultuuris mitmekihiliselt: kui kultuuris mõni kiht muutub (nt elektri, infotehnoloogia kasutuseletulek), võib see kutsuda esile žanri sisulise ja/või vormilise teisenemise” (lk 24–25). Õeldu taustal tundub ennatlik autori võõristus 1990. aastatel Arvo Krikmanni poolt kasutusele võetud arhiiviainese kvantiteedist lähtuva mõistepaari tsender ja perifeeria suhtes (vt lk 20 ja 42 jj ning I pt). Olen